

Obsah

Úvod

- 1 Úvod k předmětu dějiny starší české literatury
  - 1.1 Distanční semináře a jejich hlavní teze
  - 1.2 Starší česká literatura – témata pracovních a zkušebních okruhů
  - 1.3 Pokus o rozvržení studijní látky
  - 1.4 Specifika oboru starší česká literatura
  - 1.5 Doporučená studijní literatura – obecný výběr
- 2 Témata starší české literatury I
  - 2.1 Literární památky Velké Moravy
  - 2.2 Svatováclavské, Svatoludmilské a Svatovojtěšské legendy
    - 2.2.1 Hlavní texty spadající do okruhu staroslověnského písemnictví
    - 2.2.2 Hlavní texty spadající do okruhu latinského písemnictví
    - 2.2.3 Legendy o svaté Ludmile a svatém Vojtěchovi
  - 2.3 Kosmova kronika
  - 2.4 Středověká duchovní lyrika
  - 2.5 Středověké drama
  - 2.6 Dalimilova kronika a Alexandreida
    - 2.6.1 Alexandreida
    - 2.6.2 Dalimilova kronika

Závěr

Úvod

Vážení studenti,

předložený studijní plán je metodicko-didaktickou pomůckou vytvořenou za účelem samostatného zvládnutí elementární problematiky oboru **dějiny starší české literatury**. Naleznete v něm základní informace o studijní literatuře, která Vás uvede do českých literárních dějin přibližně devíti století a také do oblasti literární teorie odpovídající literární produkci vzniklé v období středověku, renesance a baroka. Jako každá podobná pomůcka je i tato pouze návodem, jak při práci postupovat, jak se si při řešení problému počínat a jak se v neobyčejně obsáhlých dějinách literatury tohoto období orientovat.

Není možné domnívat se, že předložený materiál odpoví na všechny vaše otázky. Jeho smyslem je využít jej jako východisko k vlastnímu studiu a umožnit vám jednoduché rozvržení studované látky do tematických okruhů, abyste získali alespoň zběžný přehled o celku předmětu a byli schopni vytvářet souvislosti mezi jednotlivými epochami, literárními druhy a žánry a abyste alespoň okrajově dokázali interpretovat nejdůležitější literární díla historických období, v nichž literární památky vznikly nebo k nimž se váží. Budete se seznamovat s texty, které vznikly nebo se vztahují k starším obdobím literární historie. Proto je nutné uvědomit si časový odstup a vzít v úvahu zcela odlišnou čtenářskou a kulturně historickou zkušenost, která vedla ke vzniku literárního odkazu minulosti. Proto také platí pravidlo, že výklad literárního díla musí být veden myšlením a cítěním doby, v níž takové dílo vzniklo. Teprve potom lze konkretizovat jeho umělecký a myšlenkový přínos pro současnost.

Upozorňuji, že při samostudiu bude nutné vycházet nejen ze znalostí z oblasti literární, ale je potřebné sáhnout též po příručkách a průvodcích z oboru historiografie, dějin umění, dějin kultury a dějin náboženství, stejně jako po antologiích a výkladových slovnících z těchto oborů, včetně filosofie tak, abyste byli schopni charakterizovat daná období, jejich významné představitele i jednotlivá díla, a to vše v historickém, kulturním a náboženském kontextu dané doby. Při studiu, v jeho počáteční fázi, čili při vyhledávání literatury, je nutné použít minimálně dva zdroje, které obsahují cenné bibliografické údaje: Dějiny české literatury I. (do roku 1959) a Lexikon české literatury (do devadesátých let XX. století). Odtud přijmete informace o edicích a další sekundární literatuře obsažené ve sbornících a odborných periodických i neperiodických publikacích. Mimo to užívejte jen skutečně ověřených seriózních elektronických zdrojů. Pak budete v určité míře úspěšní a přesvědčiví.

Igor Fic

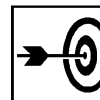
1 Úvod k předmětu dějiny starší české literatury

Průvodce studiem

Cílem této kapitoly je představit vám předmět *dějiny starší české literatury* a seznámit vás se základními požadavky pro seminární výuku této disciplíny.

Cíle

Po prostudování této kapitoly byste měli být schopni:

- vyjmenovat jednotlivá období periodizace dějin starší české literatury;
- charakterizovat kulturní epochy zasahující do období dějin starší české literatury;
- uvést specifika studia starší české literatury;
- orientovat se v dostupné studijní literatuře k tématu;
- zdůvodnit výběr studijní literatury.

Předmět **dějiny české středověké literatury** je zaměřen na charakteristiku dějin české literatury od období Velké Moravy po období husitství (863 – 1470). Tato literárně historická disciplína vyžaduje specifikaci předmětu, jež je nutná v rámci interdisciplinárních vztahů a konfrontace literárních památek české a světové literatury s ohledem na dějiny náboženství, umění a kulturní antropologie.

Středověká
literatura

Kurs dějin české středověké literatury je rozdělen do čtyř vývojových etap, staroslověnské písemnictví, latinské písemnictví, rozvoj staročeské literatury v období posledních Přemyslovců a Lucemburků a období husitské. Důraz je kladen na pochopení smyslu středověkých památek a zhodnocení dobového kontextu, žánrové vymezení literárních děl, odhalení základu poetiky a nastínění základních jazykových problémů. Na pozadí širší odborné literatury jsou zpracovávány jednotlivé konkrétní tematické okruhy s úzkou vazbou na dochované literární památky a rozbor textu.

Disciplína dále těží z literárních **dějin období renesance** (1470-1620) a **baroka** (1620 – 1773). Podstatnou se jeví charakteristika kulturní epochy na podkladě společenských a náboženských rozporů, duchovních, myšlenkových a filosofických proudů. Klasifikace jednotlivých literárních památek se opírá o jejich kompoziční, stylistický, poetický rozbor a směřuje k uchopení smyslu. Podstatné je též žánrové vymezení jednotlivých textů a rozbor památek, jimž nebyla v minulosti věnována taková pozornost (homiletická produkce, poutní knihy, modlitební soubory). Zvláštní pozornost je věnována básnické a kancionálové produkci. Podstatné je vymezení předmětu, schopnost orientace v terminologii a pojmosloví, založení práce na textové analýze památek starších období, přičemž je nutné vycházet od obecnějších historických znalostí z pozice charakteristik dobových myšlenkových proudů ke konkrétnímu smyslu jednotlivých památek.

Renesance a
baroko

Důležitá pasáž textu

Pomineme-li úvodní texty tohoto učebního souboru, jsou všechna témata řazena chronologicky, mějme však na paměti; u mnoha památek a kulturních jevů nelze určit tzv. „absolutní chronologii“. S tím

souvisí též fakt, že i periodizace dějin literatury je opět jen metodickou pomůckou a nic a nikdy nic nezačíná v jednom okamžiku, krom okamžiku Kristova narození. Tedy projevy baroka nalezneme v české kultuře několik desetiletí před barokem a naopak, projevy renesance a humanismu jsou patrné hluboko v barokní kultuře, stejně jako je renesance přítomna v duchu společnosti a kultury období vlády Karla IV., dávno před husitstvím atd; chci tím říct, že vám v této opoře neposkytnu žádnou periodizaci, vytvořte si na základě vlastní čtenářské a zkušenosti představu o dějinách náboženství, kultury, umění a literatury tak, abyste byli schopni vnímat souvislosti a pochopili význam konstitutivních prvků evropské kultury jdoucích napříč epochami až do současnosti...

1.1 Distanční semináře a jejich hlavní teze

Předkládaná témata seminárních prací jsou zároveň i zkušebními okruhy. Literaturu k jednotlivým okruhům si každý student vyhledá sám. Pracuje pouze se seriózní literaturou, prameny a elektronickými zdroji. Důsledně dodržuje platné normy bibliografických citací. Starší česká literatura je součástí našich literárních dějin a její znalost je nezbytným prvkem souboru kompetencí ovládaných učitelem českého jazyka a literatury, proto vám studium prospěje k uspořádání profesních poznatků a prohloubí vaše zkušenosti, dovednosti, schopnosti, a to nejen v hodinách literární výchovy.

Seminární práce

Důležitá pasáž textu

Vypracování vaší seminární práce v písemné podobě a obhájení východisek i jejich jednotlivých základních tezí je nutnou podmínkou k úspěšnému složení zkoušky a absolvování oboru. Proto věnujte náležitou pozornost struktuře písemné seminární práce:

Struktura seminární práce

- charakteristika dějinné a kulturní epochy, její základní náboženské, kulturní, umělecké a historické rysy;
- stručná životopisná charakteristika autora či autorů literárních děl popř. charakteristika samotné literární památky, je-li autor anonymní;
- přehled díla autora či autorů;
- jazykové, formální, kompoziční a poetické rysy literární památky či souboru literárních památek, jejich žánrové vymezení;
- obsahová a významová stránka literární památky, v případě, že se jedná o více autorů spadajících do oblasti daného tématu, je nutno vybrat vždy nejvýznamnější literární dílo, charakterizovat je a nalézt souvislosti se souborem dalších autorovi připisovaných děl nebo s díly stejného či podobného literárního žánru;
- ukázka z díla a její interpretace, která se řídí standardním interpretačním územ a teoriemi interpretace literárního díla;
- poznámkový aparát;
- abecedně řazený soupis veškeré použité literatury a elektronických zdrojů;
- slovníček odborných termínů a pojmů.

S ohledem na variabilitu rozsahu jednotlivých témat **nelze stanovit optimální délku** písemné seminární práce, přesto je možné stanovit **minimální rozsahový limit**; ten by neměl být pod **10 stran** normovaného tisku, v což nelze započítat titulní list stejně jako za účelem interpretace literárního díla konkrétně vybranou ukázkou, jejíž rozsah se s ohledem na význam, jaký jí student přikládá, může pohybovat zhruba od dvou do pěti stran.

Rozsah seminární práce

1.2 Starší česká literatura – témata pracovních a zkušebních okruhů

Průvodce studiem

V rámci svých seminárních prací máte možnost zabývat se následujícími tématy, která představují rovněž zkušební okruhy ke zkoušce z předmětu dějiny starší české literatury:

1. Literární památky Velké Moravy
2. Svatováclavské, Svatoludmilské a Svatovojtěšské legendy
3. Kosmova kronika
4. Středověká duchovní lyrika (po husitství)
5. Středověké drama
6. Dalimilova kronika + Alexandreida
7. Kroniky českého středověku (po husitství – včetně)
8. Středověká satira
9. Předchůdci Husovi
10. Legenda o sv. Kateřině + Legenda o sv. Prokopu
11. Tkadleček
12. Mistr Jan Hus
13. Petr Chelčický
14. Epické skladby husitské – Budyšínský rukopis
15. Raný humanismus
16. Hynek z Poděbrad
17. Jan Blahoslav
18. Doba veleslavínská
19. Cestopisy v období renesance a humanismu
20. Kronikářství a historiografie v období renesance
21. Divadlo a drama v období renesance a baroka
22. Kancionály období renesance a baroka
23. Jan Amos Komenský
24. Dějepisectví období baroka
25. Poezie období baroka
26. Kazatelská produkce v renesanci a baroku
27. Překlady Písma svatého do češtiny

1.3 Pokus o rozvržení studijní látky

Řekli jsme, že dějinný rozsah oboru je značný, zhruba devět století. I když má být při zvládnutí předmětu studia kladem důraz na vyhledávání vývojových souvislostí a vytváření základní umělecké a literární typologie na podkladě studia známých literárních památek, což v důsledku vede ke schopnosti literární a umělecké texty interpretovat, je nutno si takto rozsáhlý materiál utřídit.

V zásadě postupujeme dvojným způsobem: jednak se snažíme orientovat podle žánrů, jednak členíme památky chronologicky do menších vývojových etap, přiměřenějších časových úseků podle doby vzniku literárních děl. Naším cílem nakonec bude umět oba dva postupy skloubit tak, abychom si vytvořili na podkladě literárních dějin představu o vývoji literárních žánrů a nakonec i o jejich prolínání a vzájemném obohacování. Tradiční bližší rozvržení látky podle jednotlivých vývojových etap, jež je ovšem možné dále vnitřně členit, vyhlíží asi takto:

1. **Starší česká literatura I.** - literatura staroslověnská a latinská a počátky staročeské literatury až do přelomu 13. a 14. století. Periodizace starší české literatury
2. **Starší česká literatura II.** – rozvoj česky psané literatury v období vlády Lucemburků (do r. 1420).
3. **Starší česká literatura III.** – předhusitská a husitská literatura mezi lety 1420 – 1470 (řadíme sem i předchůdce Husovy a dílo Mistra Jana Husa).
4. **Starší česká literatura IV.** – literatura období středoevropské renesance a humanismu.
5. **Starší česká literatura V.** – literatura období českého baroka.

Funkční členění podle jednotlivých literárních žánrů, pro nejstarší období, tedy především pro období středověku, jímž se budeme zabývat nejdříve: **legenda, kronika, duchovní lyrika, středověké drama, rytířská epika.** Literární žánry

Průvodce studiem

Z hlediska námi vytvořených tematických okruhů do prvního oddílu **Starší česká literatura I.** zahrnujeme problematiku související s tématy a otázkami v **pořadí 1. – 6.** Právě toto období počátků českých literárních dějin je konstitutivní etapou v našich literárních dějinách a v rámci tohoto distančního textu se budeme zabývat právě a jen označenými tematickými okruhy, neboť není v našich možnostech v jedné studijní opoře být ve stručnosti přiblížit všechna navržená témata.

1.4 Specifika oboru starší česká literatura

Zcela zásadní je fakt, že **literatura**, nebo též písemná kultura, **vznikla** na našem území **jako podstatný projev christianizace**, tedy jako logický důsledek misijní činnosti mimo historické území bývalého římského impéria, jehož dědičkou byla katolická církev. Znamená to průnik knižní, v orientu a mediteránní oblasti zakotvené kultury do území ležících severně od Dunaje, kde trvala kultura soustředěná v ústní tradici. Před příchodem křesťanství jsme žádnou literaturu neměli a první literární texty byly texty určené výhradně k liturgickým účelům. Byly to překlady evangelií, modliteb, mešních a zpovědních formulí, a to v liturgickém jazyce za tímto účelem vytvořeném. Po celé období středověku je literatura spjata s křesťanstvím a s církví. Christianizace

Tato literatura je v mnoha případech **anonymní**. Neznamená to, že se ve všech případech uměleckých textů nedochovala jména autorů, zvláště ne tam, kde byli autoři považováni za učitele církve, znamená to, že anonymita byla ve středověku projevem skromnosti vůči bohu, součástí křesťanského učení. Ve většině případů, a to nejen v literatuře, ale i v malbě a sochařství, při stavbě katedrál apod. byla anonymita projevem úcty k vyšší autoritě. Jak říká sv. Hildegarda z Bingen: já nejsem nic, mými ústy promlouvá bůh. Naším úkolem je toto nejen vědět, ale také umět rozlišovat situace, kdy se tato zcela jednoznačně kulturotvorná zásada mění v průběhu dějin v propagandu a vede k pokřivenému a falešnému egodeismu. Anonymita autorů

Literatura období středověku i období následujících je **torzovitá**. Celá řada významných literárních památek se nám dochovala jen ve zlomcích a hlavně v pozdějších opisech. Torzovitostí v tomto případě nemáme na mysli fakt, že autor své dílo nedokončil. Jen zřídka kdy známe dílo sepsané v prvních Torzovitost děl

stoletích literárních dějin v původní podobě. Dějinným kataklyzmatům se nevyhnula celá Evropa, české dějiny jich znají hned několik a všechna měla vliv na existenci památek písemné kultury. Jmenujme jen nejvýznamnější: husitství, doba pobělohorská, josefinismus a diktatura proletariátu.

Jako další typický jev je nutné uvést **formovatelnost literatury jiným jazykovým prostředím**. Odhlédneme-li od jednotlivých fází historického vývoje mateřského jazyka, musíme připustit, že naše písemná kultura vznikala na území, kde se střetávala po celou dobu literární produkce pocházející z několika civilizačních a kulturních center. Literatura latinská dominovala celému vědeckému světu až do konce osmnáctého století, ale naše kultura podléhala vlivům kultury německé, posléze francouzské, italské, španělské, ale i polské, o kontaktech s kulturou židovskou nemluvě.

Jazykové a kulturní vlivy

Literatura starších období je **modelová**, často se hovoří o její **nepůvodnosti** a býváme upozorňováni na fakt, že teprve **později získává na žánrové rozrůzněnosti**. Tento jev je platný dodnes. Fenomén originality je inspirativní pro jednotlivé epochy, každá epocha se však vrací ke starším kulturním, mytickým a náboženským vzorům a inovuje jejich význam, aby našla smysl vlastní existence. Ve středověké literatuře byla výsostným žánrem legenda, tj. vzor, **model života vedoucího ke spáse**.

Modelovost literatury

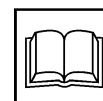
1.5 Doporučená studijní literatura – obecný výběr

Průvodce studiem

V této části studijního textu vám představíme základní odbornou literaturu, se kterou můžete pracovat při studiu dějin starší české literatury.

Literatura

1. BALTRUŠAITIS, J. *Fantastický středověk*. Praha: Jitro, 2008.
2. ČERNÝ, V. *Esej o básnickém baroku*. Praha: 1937.
3. ČERNÝ, V. *Až do předsíně nebes*. Praha: Mladá fronta, 1996.
4. ČERNÝ, V. *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti 1-3*. Praha: H+H, 1996, 1998, 2005.
5. DAWSON, CH. *Zrození Evropy*. Praha: Vyšehrad, 1994.
6. ECO, U. *Od stromu k labyrintu*. Praha: Argo, 2012.
7. GARIN, E. *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2003.
8. HEER, F. *Evropské duchovní dějiny*. Praha: Vyšehrad, 2000.
9. HOCKE, G. R. *Svět jako labyrint. Manýrismus v literatuře*. Praha: Triáda, H+H, 2001.
10. HRABÁK, J. *Dějiny české literatury I*. Praha: ČSAV, 1959.
11. HRABÁK, J.. *Starší česká literatura: úvod do studia*. 2., uprav. a dopl. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.
12. KALISTA, Z. *České baroko*. Praha: ELK, 1941.
13. KOLÁR, J. *Návraty bez konce*. Brno: Atlantis, 1999.
14. KOPECKÝ, M.. *Starší česká a slovenská literatura*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1991.
15. KOPECKÝ, M. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988.
16. KUBÍN, P. (ed.) *Světcí a jejich kult ve středověku*. České Budějovice: Nakladatelství Tomáše Halama, 2006.
17. LE GOFF, J. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002.
18. LE GOFF, J. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005.

19. LE GOFF, J. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999.
20. LEHÁR, J. – STICH, A. – JANÁČKOVÁ, J. – HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: LN, 1998.
21. NEJEDNÝ, M. *Fortuny kolo vrtkavé*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2003.
22. NODL, M. (edd.), *VERBA IN IMAGINIBUS*. Praha: Argo, 2004.
23. NOVÁK, A. *Vědomí středověku*. Praha: Mladá fronta, 2007.
24. PETRŮ, E. *Vzdálené hlasy*. Olomouc: VOTOBIA, 1996.
25. SEIBT, F. *Lesk a bída středověku*. Praha: Mladá fronta, 2000.
26. STEJSKAL, J. *Řecké dědictví na západě*. Praha: Veduta, 2011.
27. SPUNAR, P. *Kultura středověku*. 2. vyd. Praha: Academia, 1995.
28. SYPHER, W. *Od renesance k baroku*. Praha: 1970.
29. TICHÁ, Z. *Cesta starší české literatury*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1984.
30. VAŠICA, J. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938.
31. VILLARI, R. *Barokní člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2004.

Za každou kapitolou, resp. za nástinem či návodem ke zpracování daného tematického okruhu naleznete výběr z potřebné literatury zvolené přímo k tématu: edice, antologie a odborné monografické práce. Některé tituly jsou starší ve smyslu roku vydání, neznamená to však, že méně potřebné. Musíme mít na paměti, že obor dějiny starší české literatury byl vždy středem zájmu literárních historiků, ovšem v určitých nedávných historických dobách podléhala prezentace výsledků literárně historického bádání zřejmým ideologickým tlakům a její výklad byl manipulován jasnou politicko-ideologickou tendencí. Zpočátku to byly tendence nacionální a nacionalistické, pak společenské a nakonec mocensko-ideologické.

Výběr odborné literatury

Uvědomme si kupř., že období baroka bylo seriózně studováno až od třicátých let minulého století, ovšem ihned po nástupu komunistické diktatury bylo baroko označeno nejen za ideologicky závadné, ale literární historikové, kteří se tímto obdobím dříve zabývali, přinuceni k emigraci (František Dvorník), byli perzekvováni (Václav Černý, Alexander Stich) a v některých případech až na doživotí odsouzeni ve vykonstruovaných procesech (Zdeněk Kalista), celé roky žalářování nebo dokonce i popraveni (Záviš Kalandra).

Po roce 1990 bylo sice možné zájem o vydávání a hodnocení starších literárních památek oživit, což se také stalo, přesto nemáme dosud komplexní dějiny starší české literatury, které by pokryly aktuální poptávku po studiu tohoto oboru, nechceme-li sáhnout po středoškolských učebnicích. Vysvětlení je prosté; v posledních dvaceti letech se musela literární věda věnovat především sepsání literárních dějin dvacátého století, kde bylo nejvíce výpustek a deformací motivovaných ideologicky.

Důležitá pasáž textu

Budete-li čerpat z textů ovlivněných marxisticko-leninskou ideologií, oprostěte své vlastní záměry od dobového terminologického aparátu a ideologického balastu.

Průvodce studiem

Pro úspěšné ukončení této disciplíny předpokládejte:

- odevzdání korespondenčních písemných úkolů - seminárních prací - uvedených ve studijní opoře (potřebné pro získání zápočtu),

- připravenost a aktivní účast na kursu, adekvátní reakce na položené otázky v průběhu studia
- resp. vykonání závěrečné zkoušky.

V případě závažného důvodu vaší neúčasti na kursu je nutné se omluvit a dohodnout na náhradní formě konzultace.

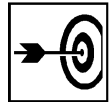
2 Témata starší české literatury I

Průvodce studiem

V následující kapitole vám představíme nejvýznamnější literární památky spadající dobou svého vzniku do období od nejstarších dob po přelom 13. a 14. století (viz periodizace, kap. 1.3).

Cíle

Po prostudování této kapitoly byste měli být schopni:

- charakterizovat literární památky Velké Moravy;
- uvést nejvýznamnější texty staroslověnského písemnictví;
- uvést nejvýznamnější texty latinského písemnictví vztahující se k českým zemím;
- vymežit žánr legendy a uvést příklady;
- charakterizovat Kosmovu kroniku;
- objasnit pojem středověká duchovní lyrika a vysvětlit její základy;
- objasnit vznik středověkého dramatu;
- srovnat Alexandreidu a Dalimilovu kroniku a pojmenovat hlavní rozdíly mezi nimi.

2.1 Literární památky Velké Moravy

Pojmy k zapamatování

Literární památky epochy velkomoravské, vznik a původ písemné kultury na našem území, liturgický jazyk, moravsko-panonské legendy, památky liturgické a právní povahy.

Literární památky vzniklé na Velké Moravě jsou psány **hlaholským písmem**, které pro účely pokřesťanštění Slovanů žijících na území byzantské říše sestavil Konstantin a při sestavování abecedního systému byl ovlivněn především řeckou abecedou a znakovými systémy orientálních národů. Byl neobyčejně citlivým lingvistou a k základním distinktivním rysům slovanské řeči, již znal z vlastní zkušenosti, přiřadil odpovídající počet písemných abecedních znaků. Zjednodušená pozdější verze hlaholice bývá nazývána **cyrilicí** a v tomto abecedním systému se nám také dochovala většina literárních památek opsaných v pozdějších epochách.

Hlaholice a
cyrilice

První texty, jež byly pořízeny pro potřeby Slovanů a sepsány hlaholským písmem, byly nepochybně **překlady evangelií**. Původně šlo jen o výbor z evangelijních čtení, tzv. **aprakos**, tedy písemně zaznamenaným souborem **perikop**, pevně stanovených oddílů písma, které se čtou při bohoslužbách o nedělích a svátcích v průběhu církevního roku. Teprve později byl text doplněn na úplné **čtveroevangelium**, nebo-li **tetrum**.

Nejstarší
památky

Zásady, podle nichž Konstantin překládal do slovanského jazyka texty evangelií, shrnul v traktátu, jenž byl obhajobou jeho překladatelské metody a který se dochoval jako mizivé torzo a známe jej pod

označením **Hilferdingův makedonský cyrilský list**. Přesto je patrné, že za priority překladatelské práce Konstantin považoval srozumitelnost a podstatné vystižení smyslu Písma.

Kromě této památky spojené s překladem evangelií vznikla jiná, důležitější a oslavná báseň **Proglas**. Proglas, nebo též předzpěv, byl původně vnímán jako próza, teprve později byla odhalena jeho rytmická struktura a začal být vnímán jako básnický text: *Proglas je psán dvanáctislabičným veršem s césurou (přerývkou) po páté nebo sedmé, zcela výjimečně po šesté slabice. Jde tu o pouhý sylabismus, který jen počítá slabiky a neohlíží se na přízvuk a kvantitu slov. Za to jsou verše proniknuty hojnými prvky eufonickými, z nichž vedle aliterace nápadně vystupuje zvláště patetická anafora, s důraze opakující totéž slovo na počátku několika veršů za sebou.* (Vašica, 1996)

Pro zájemce

Úryvek z Proglasu:

*slyšte nyní svým rozumem,
Slyšte, slyšte všechen lide slovanský,
slyšte Slovo, přišlo od Boha,
slovo krmící lidské duše,
slovo posilující srdce i rozum,
slovo toto připravující k poznání Boha.
Jako bez světla se nepotěší
oko patřící na všechno stvoření boží,
nybrž vše není ani krásné, ani viditelné,
tak je to s každou duší bez knih,
jež nezná zákona božího,
zákona knižního a duchovního,
zákona zjevujícího ráj boží.*

Z ostatních překladů biblických knih známe: **Apoštol**, což je překlad ostatních knih Nového zákona mimo evangelií, **Žaltář**, kniha žalmů nutná k recitovaným či zpívaným modlitbám církevních hodinek, povaha textu umožnila užití básnických stylistických prvků a obohatila rozvoj jazyka, a konečně **Starý zákon**, který podle legendy existoval, ale nedochoval se. Biblické texty

Na překlady biblických textů navazují **literární památky liturgické**. Sem řadíme **Sinajský zlomek mešní liturgie**, což je zlomek byzantské mešní liturgie zapsaný na třech listech Euchologia sinajského hlaholským písmem; **Kyjevské a Vídeňské listy** – zlomek původní slovanské liturgie, neobsahuje celý mešní text, ale jen jeho proměnlivé části, mše, na velké části, je to předchůdce pozdějšího misálu. Liturgické texty

Památky právní povahy tvoří další soubor textů související s církevně slovanským jazykem. **Nomokánon** – volný a potřebám nové moravské diecéze přizpůsobený převod kánonu byzantského patriarchy Jana Scholastika ustanovoval řád církevní správy, naproti tomu **Zákon sudnyj ljudem** byl soudní zákoník pro laiky a je to nejstarší písemná právní památka u slovanských národů. Není to soustavná příručka, obsahuje výčet provinění a jim odpovídajících trestů. Do tohoto okruhu lze přiřadit ještě **Penitenciál**, neboli zpovědní řád, což byly pevně dané instrukce jak ukládat penitentům pokání podle závažnosti spáchaných hříchů. Právníké texty

Staroslověnské legendy o sv. Konstantinu – Cyrilu a sv. Metoději byly dříve označovány jako Legendy legendy moravsko-panonské. Život Konstantinův je památkou důležitější, vypráví o jeho zaslíbení, dětství, mládí, vzdělání, o jeho poslání a vykonaných misích. Je stylisticky bohatší, užívá se zde číselné symboliky a básnických obrazů, metafor, přirovnání, rétorických prvků, citátů z písma atd., oproti pozdějším středověkým legendám jsou oba životy chudší na zázraky, které legendu provázejí.

Těžiště textu spočívá v teologicko-spekulativní oblasti, je soustředěno k teologicko-filosofickému odkazu Konstantinova díla a je jeho obhajobou. Proto je také nejdůležitější pasáží tzv. hádání s trojjazyčníky, tj. přívrženci praxe, že biblický text může být zprostředkován jen v hebrejštině (aramejštině), řečtině a latině. Podstatnou část textu tedy tvoří čtyři Konstantinovy teologické disputace za obranu křesťanské víry, přičemž ta s trojjazyčníky je zároveň obranou papežem schválené slovanské liturgie.

Život Konstantinův je starší, byl sepsán ještě za života Metodějova, snad přímo Metodějem nebo za jeho asistence, Život Metodějův je kratší, asi jen polovina rozsahu předchozího, stylisticky prostší a navazuje na Život Konstantinův, ovšem nikoli v rozvíjení filosofické problematiky, soustřeďuje se jen na vyprávění o světcově životě, je tedy výpravnější. Obě legendy jsou prokládány veršovými vložkami, a to jednak vkládáním veršované části do prozaického textu, jednak jde o rytmizování přímé řeči.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaká je datace cyrilometodějské misie, hlavní události?
2. Co je to hlaholice?
3. Jaké znáte evangelijní překlady?
4. Jaké památky liturgické a právní povahy znáte?
5. Charakterizujte Život Konstantinův a Život Metodějův.

Literatura

1. SKUTIL, J. Život Metodějův v rámci ostatních literárních památek Velkomoravské doby. *Časopis Moravského muzea*, 1986, roč. 71.
2. SKUTIL, J. Staroslověnský život Konstantinův – Literární dílo Velkomoravské doby. *Časopis moravského muzea*, 1987, roč. 72.
3. TŘEŠTÍK, D. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
4. VAŠICA, J. *Literární památky epochy velkomoravské 863-885*. Praha, Řím: Vyšehrad/Křesťanská akademie, 2. vydání, 1996.
5. VAVŘÍNEK, V. *Církevní misie v dějinách Velké Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidová demokracie, 1963.

2.2 Svatováclavské, Svatoludmilské a Svatovojtěšské legendy

Pojmy k zapamatování

Svatováclavské a svatoludmilské legendy, otázky legendistiky, legendistika staroslověnská a latinská, legendy o sv. Vojtěchovi.

Pro zájemce

V této výmluvné pověsti je kus naší národní povahy. Vždycky jsme rádi spoléhali na něčí pomoc a není také jen náhodou, že velmi mnoho našich legend a pověstí obsahuje v sobě kritickou větu. „Až bude v Čechách nejhůř.“ K takové nejhůřší chvíli opravdu rádi často nechávali jsme a dosud necháváme dojít... (Tomek, 1929)

Legenda je prozaický i veršovaný literární útvar sepsaný k oslavě světce vycházející z historické skutečnosti, ale nečiní si bezprostřední nárok na historickou přesnost odvozenou od verifikovatelných zdrojů. Termín je odvozen z latinského „legere“ = číst, tzn. co má být čteno, a sice při mši v určitý den, zpravidla určený jako svátek světce. Tento postup je odvozen od čtení ze života Krista. Legenda

Legendy byly později koncipovány jako součásti souboru legend a textů o svatých, čímž daly vzniknout oboru označovanému jako **hagiografie** (řec. hagio – svatý, grafem – psát). Legendy vytvářejí mravní a náboženský model života křesťana a stávají se garantem takového životního stylu, jenž se k legendou přenášenému vzoru vztahuje. Světec sám pak nad takovým individuálním životem i životem celého národa drží patronát a zprostředkuje kontakt s nadčasovou, od Kristova působení odvozenou dimenzí individuální i národní existence.

Legenda zpravidla zachovává jednoduchý kompoziční postup:

Kompozice legendy

1) znázornění světceva života, **2)** popis jeho křesťanských skutků, dobrodiní, milosrdenství, **3)** utrpení podstoupená pro víru a mučednická smrt, míra utrpení je mírou svatosti mučedníka, **4)** zázraky, které dělíme na předsmrtné, se smrtí související a posmrtné.

Důležitá pasáž textu

Platí pravidlo: **zázrak je dokladem svatosti**, legenda bez zázraků není legendou.

Pro zájemce

Úryvek ze spisu *Crescente fide christiana*:

Oné noci před svítáním příštího dne šel, jak měl často ve zvyku, na jitřní, ale vstoupí mu do cesty bratr jeho, jemuž on řekl: „Včeras´ nám dobře posloužil, přijmi hojnou odměnu od pána.“ Ten však vytrhl meč z pochvy a udeřil svatého muže do hlavy a řekl: „A takto dnes chci tobě posloužit!“ A stěží se krev objevila, neboť byl slabý pro hrozný strach. To by ho byl mohl blahoslavený Václav snadno přemoci,

ale nechtěl se poskvrnit. Onen nešťastník však hlasitě volal, řka: „Hej, kde jste, lidé moji? Pomozte mi!“ Tu všichni zlosynové, přiběhnuvše ze svých skrýší s meči a kopími a mnoha ranami se naň sápadíce, zabili ho. A jeho duše na tom zápasišti vysvobozená z vězení tohoto světa a krví oslavená odešla k Pánu dne 28. září. (Crescente fide christiana, přel. Jaroslav Ludvíkovský)

Úryvek z Kristiánovy legendy:

Krev blahoslaveného mučedníka, jež byla od bezbožníků bezbožně prolita a po zemi a po stěnách se rozstříkla, umyta byla vodou a utřena. Ale když tam druhého dne znovu přišli ti, kteří ji předtím smyli, najdou stěny i zemi poskvrněné krví, jako by jich nebyli nikdy vodou opláchnuti a znovu spěchají je očistiti. Teprve když ještě po třetí to učinili a viděli, že nemají úspěchu, odešli. (Kristiánova legenda, přel. Jaroslav Ludvíkovský)

Život svatého Václava, svaté Ludmily i svatého Vojtěcha je dvojího druhu, **historický život** světského knížete, kněžny a historický život biskupa pražského, a potom **život světce**. Je nutné tyto dvě roviny od sebe odlišit, ale také musíme nahlédnout, kde se prolínají a doplňují. To je pro studium legend nezbytně důležité. Historický život a život světce

Na příkladě legend o svatém Václavu je nutné vyložit důležitý vývojový rys počátků dějin české naší literatury: některé texty jsou psány **staroslověnsky**, jiné **latinsky**. Znamená to, že staroslověnské legendy patřily k okruhu liturgických textů církevně slovanských, jiné se řadily k latinskému ritu. Až do poloviny jedenáctého století existovala kompatibilita, převoditelnost a sounáležitost mezi oběma literárními okruhy. Až církevní schizma, rozkol mezi Římem a Cařihradem, vede k vyloučení slovanské liturgie z náboženského života v přemyslovských Čechách a k jejímu definitivnímu zákazu roku 1097. V té době se však již konstituuje národní jazyk, jenž bude o dvě století později plně svébytným kulturním i náboženským jazykovým pandánem středověké latiny.

2.2.1 Hlavní texty spadající do okruhu staroslověnského písemnictví

První staroslověnská legenda nebo též **Život svatého Václava** vznikla krátce po Václavově smrti (snad již po roce 940), dochovala se ve dvou ruských a jednom charvátském opise, je krátká, kompozičně prostá, jednoduchá, avšak promyšlená a stylisticky ve své strohosti mistrovská. Jsou v ní zachyceny některé ohlasy modlitebních formulí staroslověnského liturgického ritu, obřad postřizín a pohřební obřad. První staroslověnská legenda

Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu známá též jako **Kniha o rodu a utrpení svatého knížete Václava** není dílo původní, vznikla na základě předlohy, již byla tzv. **Gumpoldova legenda** sepsaná z popudu Oty II. mantovským biskupem Gumpoldem (po roce 983). Jedná se o svébytný a částečně rozšířený převod předlohy, která je poutavá svou dramatičností a rychlým dějovým sledem, okázale rozvitými a ornamentálně pojatými souvětími. Text oplývá fantastičností a množstvím zázračných motivů. Text byl zřejmě psán původně hlaholicí (jako první legenda), následně opraven a přepsán cyrilicí se všemi úpravami a vsuvkami. Autor byl dobře obeznámen s českými reáliemi a text vznikl v první polovině 11. století pravděpodobně na Sázavě. Druhá staroslověnská legenda

Staroslověnské liturgické zpěvy a kánon na svátek sv. Václava neboli **Služba o svatém Václavu** čili slovanské **officium**, jež vzniklo v Čechách a opět vytvářelo jazykový protějšek latinských officí mešních i hodinkových. Takovéto sbírky mešních formulářů se nazývají též liturgickými či služebními **minejemi**. Lexikální spřízněnost s Kyjevskými listy potvrzuje vznik souboru v 10. století

v Čechách a všechny památky prokazují nejen svébytnost, ale rovnocennost po stránce kompoziční, stylistické i umělecké s byzantskými i latinskými předlohami.

Ze staroslověnských památek tohoto období je ještě velmi důležitá **Proložní legenda o svaté Ludmile** a zlomek nešporních modliteb známý jako **Pražské hlaholské zlomky**.

2.2.2 Hlavní texty spadající do okruhu latinského písemnictví

Crescente fide christiana je nejstarší zachovaná latinsky psaná legenda o svatém Václavovi a datujeme ji asi do poloviny 10. století. Je sepsána jednoduchým a vznešeným jazykem Vulgáty a na další rozvoj svatováclavských legend (**filiace**) měla neobyčejný vliv, jelikož konstituovala světecký typ knížete Václava a další legendy se k ní potom nutně vracely a z ní vycházely. Tato legenda prokázala, že kníže Václav položil svůj život za víru, a od tohoto okamžiku se mohl vytvářet kult světce, pro nějž dosud ještě nebylo opory a místa. Tento proces byl uzavřen Václavovou sanktifikací, z literárního hlediska pak písní Svatý Václave a Legendou o svatém Václavovi ze 14. století. Proto je také v legendě poprvé hojnost zázraků, jež dokazují Václavovu svatost: Václavovu krev ze země a stěn nelze smýt, chromý muž se znovu zvedá k chůzi, vězni v žaláři jsou díky modlitbám na přímluvu svatého Václava zbaveni pout, slepá žena prohlédne atd.

Crescente fide
christiana

Kristiánova legenda nebo též **Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius** je latinsky psaný text na svou dobu výjimečné jazykové a stylistické úrovně vykazující zvláštní autorský styl a pozoruhodnou jednotnost. Autor opět vychází z Vulgáty, její jazyk je patrný asi v osmdesáti procentech textu, ve všech částech se objevují přímé citáty z bible a všude pak nepřímé citace, ohlasy a frazeologický slovník latinského biblického textu. Dlouhou dobu, Bohuslava Balbína, přes Dobrovského až k Josefu Pekařovi se vedly spory o pravost Kristiánovy legendy a s tím související spory o dataci a autorství.

Kristiánova
legenda

Teprve Josef Pekař prokázal, že dílo spadá dobou svého vzniku do konce 10. století a dnes lze s velkou mírou pravděpodobnosti tvrdit, že vzniklo v letech 994-996. Otázka autorství zůstává otevřena, buď je autorem podle odkazů v textu někdo z bezprostředního okolí biskupa Vojtěcha (snad jeho strýc), nebo neznámý benediktinský mnich italského původu. V obou případech je zřetelná pevná vazba na vyspělou latinskou kulturu středověkého Říma. Což dokládá přítomnost takových stylistických zvláštností, jako je tzv. **kursus** větých **klausulí** (rytmické uspořádání slabik v závěru vět), jež ovšem nalezneme i v Crescente fide a u Gumpolda.

Legenda je kompozičně pestrá, obsahuje prolog a deset kapitol textu. Obsahově je možno dělit ji do čtyř významově uzavřených celků: prolog – věnování biskupu Vojtěchovi, 1) Morava za Rastislava a Svatopluka, Cyril a Metoděj, 2) počátky křesťanství a křest Bořivojův, 3) vylíčení křesťanského života, utrpení a smrti kněžny Ludmily – převzato z **Fuit in provincia Boemorum**, 4) život a utrpení knížete Václava – na podkladě dalších svatováclavských legend. Legenda je výjimečnou památkou, poskytuje cenné historické údaje a dokládá vznik českého písemnictví v době bezprostředně po smrti knížete Václava.

2.2.3 Legendy o svaté Ludmile a svatém Vojtěchovi

Legendy o svaté Ludmile:

Fuit in provincia Boemorum (lat.)

Proložní legenda o svaté Ludmile (staroslov.)

Legends o svatém Vojtěchovi:

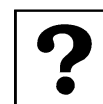
Canapariova vojtěšská legenda Est locus (lat.)

Brunova vojtěšská legenda Nascitur purpureus flos (lat.)

V poslední dekádě života biskupa Vojtěcha zřetelně krystalizuje římská idea obnovení klasického západorímského císařství a jeho rozšíření na území střední a východní Evropy, na čemž se měl nepochybně podílet i Vojtěch. Je nutné poznat dosah této dějinné skutečnosti pro celou středovýchodní Evropu. V souvislosti s vojtěšskými legendami hovoříme o dvojí tradici: **renovační** a **národní a zemské**. Renovační souvisí s církevně politickou snahou o obnovení římského impéria za přímé účasti svatého Vojtěcha, **šíření vojtěšského kultu** představuje okruh, v němž se měla renovace uskutečnit – Polsko, Čechy a Uhry. Národní a zemská představuje kult svatého Vojtěcha v souvislosti se zemským patronátem a je vlastní všem zmíněným zemím, především však Čechám. Zemský patron a ochránce země!

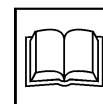
Sv. Vojtěch

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co je to legenda? Jaký je její smysl a význam?
2. Jaké má legenda rysy?
3. Jaké jsou historicky doložitelné osudy zmíněných světců?
4. Jaké je jazykové rozložení soudobé literatury a proč?
5. Jaké znáte legendy o svatém Václavu a svaté Ludmile?
6. Legendy o svatém Vojtěchovi; co o něm víte a jaký byl jeho význam?

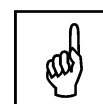
Literatura

1. DVORNÍK, F. *Život svatého Václava*. Praha: Dědictví svatováclavské. 2001.
2. CHALUPECKÝ, V., Ryba, B. *Na úsvitu křesťanství*. Praha: ELK, 1942.
3. CHARVÁT, P. *Václav, kníže Čechů*. Praha: Vyšehrad, 2011.
4. KOLÁR, J. *Středověké legendy o českých světcích*. Praha: Nakladatelství LN, 1998.
5. KRÁLÍK, O. *Šest legend hledá autora*. Praha: Mladá fronta, 1966.
6. LUDVÍKOVSKÝ, J. *Kristiánova legenda*. Praha: Vyšehrad, 1978.
7. NOVÝ, R. *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1987.
8. REICHERTOVÁ, K. a kol. *Sázava, památník staroslověnské kultury*. Praha: Odeon, 1988.
9. ROGOV, A. I. *Staroslověnské legendy českého původu*. Praha, Vyšehrad, 1976.
10. TŘEŠTÍK, D. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Nakladatelství LN, 1997.

2.3 Kosmova kronika

Pojmy k zapamatování

Kosmas a jeho doba. Kronika, její význam, kompozice, formální znaky, časové a obsahové vymezení. Pokračovatelé Kosmovi.

Pro zájemce

Úryvek z Kosmovy kroniky:

Upadl by však v hrubou nelibost, kdo by se pokusil našim nynějším lidem, libujícím si v pravém opaku, podrobně líčiti, jakých byli mravů, jak poctiví, jak byli prostí a ku podivu ušlechtilí tehdejší lidé, jak byli mezi sebou věrni a jeden k druhému milosrdný, jak byli těž mírní, střídmí a zdrženliví. Proto se o tom nezmiňujeme a chceme jen něco málo, ale pravdivého pověděti o tomto, jaký byl onen první věk. (...) Jako sluneční záře nebo voda, tak i luhy a háje, ano i manželství jim byla obecná. (...) Také nikdo neznal slovo „mé“, nýbrž po mnišském způsobu, vše, co měli, za „naše“ ústy, srdcem i skutkem prohlásili. (...) Mezi nimi povstal jeden muž, jménem Krok; (...) Tento znamenitý muž neměl mužské potomky, zplodil však tři dcery, jimž příroda udělila neméně poklady moudrosti, nežli jaké dává mužům. (...) Třetí, věkem nejmladší, ale moudrostí nejstarší, nazývala se Libuše; (...) Byla mezi ženami přímo jedinečnou ženou, v úvaze prozřetelná, v řeči rázná, tělem cudná, v mravech ušlechtilá, nikomu nezadala v rozhodování při lidu, ke každému byla vlídná, ba spíše líbezná, ženského pohlaví ozdoba a sláva, dávajíc rozkazy prozřetelně, jako by byla mužem. Ale poněvadž nikdo není úplně blázen, žena tak znamenitá i chvály hodná – ach, nešťastného osudu lidského! – byla prorokyně. A poněvadž lidu pravdivě předpovídala mnoho budoucích věcí, celý ten kmen sešel se po smrti jejího otce k obecné radě a ustanovil ji sobě za soudce. Toho času vznikl mezi dvěma obyvateli, kteří vynikali bohatstvím i rodem a byli jaksi správci nad lidem, nemalý spor o mez sousedních polí. (...) Když pak (...) ten, který spor na soudě nevyhrál, přes míru se rozhněvav, potřásl dvakrát či třikrát hlavou, a podle svého zvyku třikrát holí o zem udeřiv a bradu slinou z plných úst poprskav, zvolá: „Tot' křivda mužům nesnesitelná! Žena děravá se obírá mužskými soudy v lstivé mysli! Víme zajisté, že žena, ať stojí či na stolci sedí, málo má rozumu; oč ho má ještě méně, když na poduškách leží? Tehdy opravdu se hodí spíše k tomu, aby se poznala s mužem, nežli aby bojovníkům vynášela nálezy. Vždyť je věc jistá, že všechny ženy mají dlouhé vlasy, ale krátký rozum. Lépe by bylo mužům umřít, než to trpět. Nás jediné opustila příroda k hanbě všem národům a kmenům, že nemáme ani správce ani mužskou vládu a že na nás doléhají ženská práva. (Kosmas, Kronika česká, přel. Karel Hrdina)

Úkol nebo cvičení

Víme, že byl Kosmas nadán jemným smyslem pro **ironii**. V čem ji spatřujete? Také víme, že byl vzdělaný, a tudíž používal ustálená a pro potřebu vlastního textu jaksi předem určená témata, **loci communes**. Dokážete je v ukázce odhalit a dokážete říct, jaký je jejich význam a v jakém smyslu je užívá? Naleznete i jiné významové **archetypální znaky textu**, které jste schopni vyložit?

O Kosmovi a jeho životě víme jen málo, takže nebude těžké životopis doplnit vlastními silami. Přesto si musíme uvědomit, že na svoji dobu to byl jeden z nejvzdělanějších mužů ve střední Evropě a po sv. Konstantinovi a autorovi Kristiánovy legendy třetí naprosto výjimečná osobnost našich literárních dějin. Kosmas a jeho doba Církev sama usilovala o vzdělání a centrem vzdělanosti se staly školy zřizované při klášterích a biskupstvích. Vyučovalo se sedmi svobodným uměním rozděleným na **trivium** – gramatika, rétorika a logika, a **quadrivium** – aritmetika, geometrie, astronomie a musika.

Z těchto kořenů pak začalo vyrůstat i studium dějepisectví, které navazovalo na dřívější tvorbu **análů** a Dějepisectví na tvorbu legendistickou. Anály měly pro život středověké církve výjimečný význam, jelikož navazovaly na prosté kalendářové tabulky nezbytné pro přesné určení pohyblivých svátků v roce, především

nejdůležitější liturgické slavnosti, a sice Velikonoc. Kalendář byl tvořen dvěma částmi, částí lunární s velikonočními tabulkami založenými na pohybu měsíce, a částí solární, která odkazovala na posloupnost měsíců a dnů v roce. Velikonoční tabulky obsahovaly pouhý výčet číslic ve dvou sloupcích a zbytek pergamentu zůstal volný, takže jej kněží začali využívat k zaznamenávání událostí, které se k danému dni v roce pojily.

Tak vznikl základ **martyrologií**, čili poznámek spojených s životem mučedníků, jejichž svátek připadal na určitý den v roce. Odtud pak už byla jen krátká cesta ke vzniku kronik, přičemž vodítkem bylo obecně přijímané přesvědčení. Že narozením Krista se počínají „nové“ dějiny, které budou trvat až do skonání věků. Z tohoto důvodu usilovali kronikáři o zaznamenání přísné dějinné posloupnosti známých událostí, aby zjistili a zaznamenali, v jaké fázi se lidstvo ve svém vývoji nachází.

Kronika jako taková vznikla tedy ze zájmu tzv. **komputistů**, specialistů na kalendáře, kteří své záznamy řadili chronologicky a k **chronologii** (komputu) je také přiřazovali, čímž nevytvářeli literární ani historické dílo. Kosmova kronika tím, že text člení do knih opatřených předmluvami a jednotlivé knihy pak do kapitol již vytváří kompoziční rámec dějepisného literárního díla. V souladu s tím, poučen klasickou historiografií, se Kosmas snažil eliminovat vliv fikce (nešířit smyšlenky) a volné fabulace (striktně odlišit bájná vyprávění od záznamu události ověřitelné fakty). Kronika

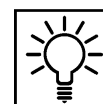
Pro zájemce

Úryvek z Kosmovy kroniky:

Panu Šebířovi, proboštu kostela mělnického, nadanému jak vědeckým vzděláním, tak i duševní schopností, Kosmas, kostela pražského jenom podle jména děkan, po běhu tohoto života přeje odměny v království nebeském. S jakou oddaností své mysli a láskou se kořím Vašemu Otcovství, ani nedovedu – Bůh mi svědkem – vysloviti; vždyť veliká láska není ta, kterou pochopí lidský rozum. Pravá láska totiž nemůže mít nic zvláštního, nic tajného nebo skrytého, čeho by nezjevila tomu, koho upřímným citem milujeme. Kdyby té lásky u mne nebylo, nijak bych se neosmělil muži tak váženému věnovati tyto své stařecké bláhovosti. Hledaje totiž hledal jsem, co bych vám věnoval příjemného, co zábavného, ale nenalezl jsem nic, co by bylo tak směšné jako mé dílko. S chutí-li se zasmějeme, když uvidíme, že si někdo urazí o kámen nohu svou, kolik uvidíte v tomto díle mých úrazů, kolik hříchů proti mluvnickému umění! Chcete-li se zasmáti nad každým z nich, můžete až přes míru užiti této člověku vrozené vlastnosti. Buďte zdrav! Ale ať se Vám samotnému tyto stařecké hříčky líbí či nelíbí, prosím, aby je třetí oko nespatriilo.

Úkol nebo cvičení

Nalezněte v textu místa, která považujete za **literární topoi**, **loci communes**, pokuste se vyzdvihnout prvky **oslavného rétorického stylu**.

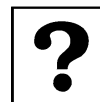
Dílo je rozděleno do tří knih, První kniha má čtyřicet dva kapitol, druhá padesát jednu kapitolu a třetí dvašedesát kapitol, původně však mělo být kapitol méně, poslední čtyři kapitoly jsou torzem čtvrté zamýšlené knihy, kterou Kosmas nedopsal. První knize předchází úvod k proboštu Šebířovi a předmluva k první knize psaná mistru Gervasiovi. Předmluva druhé knihy je věnována Klimentovi, opatu kostela Kosmova kronika

břevnovského, k třetí knize je připojena „omluva téhož děkana, svrchu jmenovaného“. Tak se omlouvá, že končí své vyprávění, jelikož se ve vypisování událostí dostal až do doby, v níž žije on sám, a netroufá si psát o událostech, jejichž aktéři jsou současníky. Přesto se takového úkolu ujal a snaží se o své době pojednat objektivně a co možná nezúčastněně.

Kapitoly jsou různě dlouhé, u některých let pouze konstatuje události, ale především ve druhé a třetí knize se o událostech rozepisuje důkladněji a zachází do detailu, čímž dokládá nejen pozorovací talent, ale má možnost uplatnit s voje vypravěčské mistrovství. Události popisuje přísně chronologicky, sám několikrát označuje svoje dílo jako „**chronica**“, proto je pro něj závazný postup přesné následnosti jednotlivých po sobě jdoucích dějů, což je typické pro spisy označované jako popis času, „**acta temporum**“.

Text celku díla je prozaický a je prokládaný **leoninskými hexametry**, jež většinou zachovávají vnitřní rým. Nerýmovaný nečasoměrný prozaický text ovšem také není bez básnické kvality, protože mu dal Kosmas podobu rytmizované prózy s rytmickými závěry vět, **rytmickými klauzulemi**. Text je členěn na **kóla**, čili na rytmicky, ale i rýmem či asonancí členěné úseky. Na básnickém vyznění prozaického textu se podílí též časté užívání **přirovnání, epitet, metafor, slovních hříček, přísloví** i pořekadel stejně jako **citace** z klasických autorů.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaká kronika byla bezprostředním vzorem Kosmovy Kroniky české?
2. Co jsou to anály, co je kronika?
3. Jaké události popisuje Kosmas v jednotlivých knihách?
4. S jakou tendencí, politickou a společenskou, sepisuje své dílo?
5. Jaký je jeho poměr ke staroslovanské kultuře a liturgii?
6. Do jaké míry užívá „bájná vyprávění“?
7. Nakolik si všímá nejen historických událostí, ale i přírodních jevů?
8. Jak jeho dílo působilo na Kosmovy současníky a kdo a jakým způsobem usiloval na Kosmovu kroniku navázat nebo ji doplnit a komentovat?
9. Jaký byl význam Kosmovy kroniky pro další generace kronikářů a historiků v průběhu celých staletí?

Literatura

1. KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Přel. Karel Hrdina. Praha: Odeon, 1975.
2. KRÁLÍK, O. *Labyrint dávných českých dějin*. Praha: Vyšehrad, 1970.
3. KRÁLÍK, O. *Kosmova kronika a předchozí tradice*. Praha: Vyšehrad, 1976.
4. NOVOTNÝ, V. Kosmova kronika česká. *Časopis Matice moravské*, 1930, roč. 54.
5. SADÍLEK, J. *Kosmovy staré pověsti ve světle dobových pramenů (antické a biblické motivy)*. Praha: Prospektrum, 2001.
6. TŘEŠTÍK, D. *Kosmas (odkazy pokrokových osobností naší minulosti)*. Praha: Svobodné slovo, 1966.
7. TŘEŠTÍK, D. *Kosmova kronika (Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení)*. Praha: Academia, 1968.

2.4 Středověká duchovní lyrika

Pojmy k zapamatování

Středověká duchovní lyrika, její původ, vývoj, žánrové rozdělení, modlitby, kurtoazní lyrika, základní rysy a původ.

Na počátku vši středověké duchovní lyriky byl, jako vždy, zpěv. Při mši se už od raného křesťanství zpívalo mezi epistolou a evangeliem hebrejské slovo **Halléluia** (Chvalte Boha), kdy vokál nebo vokalická skupina na konci slova, to, co dnes slyšíme jako kvantitu hlásky „a“, bylo prodlužováno hlasem v různorodou tónickou řadu a několikrát opakováno. Takovému zpěvu se říkalo **jubilis**, tedy jáсот. Když chválíme někoho, koho oslavujeme, jáсаме. Zpěv byl bezeslovný a na přelomu šestého a sedmého století stanovil papež Řehoř Veliký takovému zpěvu závazná pravidla, proto hovoříme o **gregoriánském chorálu**.

Počátky středověké duchovní lyriky

Tento jáсот, jubilis, začal být podkládán textem, jenž měl tolik slabik, na kolik tónu byl zpěv prodlužován. Od počátku, nejen středověkého kulturního myšlení, tónika ovlivňovala text. A jelikož si v rámci liturgie odpovídaly dva chóry, soprány a tenory, převažoval zpěv o dvou stejně dlouhých větách, tedy zpívaný text, který měl z našeho dnešního pohledu dva verše stejné délky, se stejným počtem slabik, a tomu se říkalo verš, **versus**. Celý útvar pak nesl název **sekvence**. Sekvence tedy byla píseň rozdělená do dvouverší stejně dlouhých na slabiky, proto v souvislosti se středověkou poezií hovoříme o sylabismu.

Pro zájemce

Sekvence je tedy delší nebo kratší církevní hymnus v párech veršů mezi sebou stejně dlouhých, však různé délky, ametrických a ovšem i bez rýmu, volně rytmovaných, přičemž rytmický důraz spočívá na přízvukných slabikách slov silných významem: mluvíme o ametrickém orálním verši. (Václav Černý, 1996)

Lyrické skladby středověku vznikají z liturgického zpěvu a mají **sekvenční charakter**. Týká se to všech významných církevních hymnů, ale i nejstarší dochované „české“ písně *Hospodine pomiluj ny!*

Sekvence

Pro zájemce

Hospodine, pomiluj ny!

Jezukriste, pomiluj ny!

Ty, spase všeho mira,

spasiž ny i uslyšiž,

hospodine, hlasy naše!

Daj nám všem, hospodine,

žizn a mír v zemi!

Krleš! Krleš! Krleš

Hospodine pomiluj ny je rozvedením zpěvné invokace řeckého původu **Kyrie eleison /Christe eleison!** Ta se zpívala nejpůvodněji. Později nebo zároveň s tím se snad na podkladě dosud živých písní na oslavu sv. Václava psaných a zpívaných ve staroslověnině doplnil krátký osmislabičný text a ten, kdo to udělal, dodal snad i ono zkomolené české Krleš, což je německá forma téhož Kyrie eleison (Pane, smiluj se) a v němčině zněla Kirleis. Do Čech se pak dostala zároveň s některými německým misionářem, který – jako většina z nich – uměl česky. Píseň tedy není nejstarší českou písní na oslavu českého světce, má latinský sekvenční původ vystavěný na podkladě invokace Kyrie eleison – Christe eleison a objevuje se v ní kromě raných bohemismů i typicky české Krleš jako zkomolenina německého Kirleis.

S touto problematikou evidentně souvisí též forma liturgického zpěvu, která je nám alespoň v ohlasech všem blízka a z hlediska psychoanalýzy dokonce vlastní: **litanie**. Litanie souvisejí s počátkem liturgického zpěvu a např. v pravoslavné církvi jsou litanie dodnes důležitou součástí liturgie, „jektěnie“, „ekteniemi“, což v západním latinském ritu skutečně odpovídá litaníím, které vnímáme jako **střídavou modlitbu**. Je důležité uvědomit si, že forma takové modlitby vede k jistému psychickému automatismu a rozhodně nespočívá v pouhém opakování stanovených či určených **invokací**. Nakonec vždy, jako při modlitbě růžence, právě forma vede k oproštění od sebe sama a umožňuje snadnější rozjímaní tajemství, k nimž máme modlitbou, zpěvem, pláčem dospět. Od formální modlitby se tak podle vlastní osobní konstelace a záměru dostáváme k modlitbě vnitřní. Je to podobný výsledek emocionálního, myšlenkového a duchovního souznění, jaký nám na jiné úrovni přináší např. instrumentální hudba.

Vývoji **jubilis – versus – sekvence** odpovídá vznik a vývoj tropů, což se dá shrnout pod to, co jsme si řekli o invokaci, lépe o rozšíření invokace Kyrie eleison. **Tropus** podle toho je označení pro zvláštní druh zpívaných liturgických textů. Tropus vznikaly vkládáním určitých slov nebo vět pod ustálené (**koloraturní**) nápěvy mešních liturgických zpěvů: nejčastěji to byly zpěvy **introitu**, Kyrie, Gloria, Sanctus, Benedictus, Agnus a Ite missa est. Tropus pak vypadal takto: Kyrie – fons bonitatis, a quo puncta bona procedunt – eleison (Hospodine – studnice dobroty, z níž pochází všechno dobré – smiluj se nad námi). Postupem času se podle tohoto modelu začaly vytvářet samostatné písně, když se tropus odpoutal od mešního nápěvu.

Pro zájemce

Svatý Václave,
*vévodo české země,
kněže náš,
pros za ny boha,
svatého ducha!
Kyrieleison!*

*Nebesket' jest dvorstvo krásné,
blazě tomu, ktož tam pójde:
v život věčný,
oheň jasný
svatého ducha!
Kyrieleison!*

*Pomoci tvé žádámy,
smiluj se nad námi,
utěš smutné,
otžeň vše zlé,
svatý Václave!
Kyrieleison!*

Skladba Svatý Václave je mnohem mladší než Hospodine, pomiluj ny a pochází zřejmě až z druhé poloviny 13. století. Zajímavé je, že i ona mohla mít nejdříve jen jednu sloku a třikrát vzývání **Kyrie eleison**, jak to odpovídá sekvenční písni. Má však sloky tři a brzy byly dodány další. Autor či kněz nebo posluchač se třikrát obraceli k Bohu, Otci, Synu a Duchu Svatému. Tento vývoj se odrazil v tom, že z původně jedné sloky vznikly tři, a po dalších desetiletích byla potřeba opakovat kompoziční celek opět třikrát (**trichotomie**). Proto má konečná verze básně, zaznamenaná písemně až na konci středověku, devět slok. Přesto je to první písňový text, který se obrací k trojjedinosti boží a obsahuje představu svatého Václava již jako věčného panovníka Čech. Ve třetí sloce se navíc objevuje odkaz na verš modlitby **Pater noster**: „libera nos a malo“ ve verších „utěš smutné, otžeň vše zlé“. Nejstarší stopy staročeského Otčenáše nalézáme i v **Opatovickém homiliáři** jsou zde první dvě prosby: „Osvěti se jmě tvé! Přijdi tvé králonstvie!).

Skladba Svatý Václave

Píseň **Svatý Václave** se stala hudebním i stylistickým vzorem jiným duchovním písním, které se skládaly na počest tohoto světce a také jiných českých patronů v češtině i latině. Písni se nechali inspirovat i hudební skladatelé (Josef Suk, Vítězslav Novák), básníci (Josef Václav Sládek, Jaroslav Vrchlický, Jan Zahradníček) i výtvarní umělci (Josef Mánes, Mikoláš Aleš, Josef V. Myslbek). Píseň Svatý Václave se stala „nerozlučným symbolem právní existence českého státu i v dobách národní nesvobody a ztráty státní samostatnosti, posilou a útěchou, zárukou věčného trvání českého národa, za který se u Boha přimlouvá a proti jehož nepřítelům bojuje jeho vůdce a věčný vladař sv. Václav.“ (Škarka, 1949)

Píseň Svatý Václave jako inspirační zdroj

Pro zájemce

Slovo do světa stvoření (Ostrovská píseň)

*Slovo do světa stvoření
v božství schováno,
jež pro Evino shřešení
na svět posláno.*

*Dievcě dřeve porozenie
jest zvěstováno,
z Davidova pokolení
božsky vzchováno.*

*Ot něhože naše kršćenie
jmenem nazváno,
pro drahé naše spasenie
Židóm prodáno.*

*I pro naše vykúpenie
na smrt prodáno,*

*jehož nám slavné vzkříšenie
vesele dáno.*

Jediná středověká báseň, která se nám dochovala v původním opise z doby před rokem 1300, je tzv. **Ostrovská píseň** zapsaná v Ostrovském kodexu benediktinského kláštera v Ostrově u Davle v letech 1260 – 1290. Má také již typické znaky pro staročeskou lyriku: střídavý rým a pravidelné střídání různoslabičných veršů. Jako první má teologický charakter, rozebírá teologické téma. A jak se zdá, je to i první skladba v naší literatuře, která nemá cizí vzor. Od předchozích dvou písní se liší tím, že nepochází ze staroslověnského okruhu, ale z okruhu latinského, a to jak tématem (neodkazuje dokonce ani k evangeliu sv. Jana, ale k tzv. **Athanasiovu symbolon**, je parafrází jednoho dvouverší v Čechách tehdy známého spisu), tak i formálně stylisticky. Je strohá, přísně rozčleněná do dějových celků, které jsou monumentální svou prostotou a jednoduchostí.

Ostrovská
píseň

Pro zájemce

Kunhutina modlitba

*Vítaj, kráľu všemohúci,
ve všetkých miestech vševidúci,
všetkých kajúcich milujúci,
věčný život dávajúci,*

*všeteho kvietie krašše ktvúci,
všetech světlostí viece stvúci,
svým milým se zjevujúci,
jě rozkošně kochajúci!*

*Vítaj, slavný stvořitel'u,
vítaj, milý spasitel'u,
vítaj, věrný náš přítel'u,
všie dobroty davatel'u!*

*Vítaj, v núzi těšitel'u,
všeteho hořě zbavitel'u,
vítaj, divný slavitel'u
i rozkošný krmitel'u!*

*Děkujeme tobě z tvého
z milování velikého,
z potřebného, z radostného,
z vysokého i z ščedrého:*

*ež si ráčil ny stvořiti,
velmi drazě vykúpiti,
nebesa dens otvořiti
a svým tělem obdařiti.
(...)*

Kunhutina modlitba je prostoupena dějovostí, je dynamická, bůh v ní není jen předmětem zbožňování, ale je i zřídlem činné lásky. Je téměř jisté, že podobně jako některé, dochované i nedochované texty, nebyla ani Kunhutina modlitba určena k pastorační praxi. Není jen parafrází sekvence Tomáše Akvinského **Lauda, Sion, Salvatore** (Chval, Sione, Spasitele), jedné z částí liturgie na Boží tělo, jako jejím protějškem: Vzešla z rané mystiky ženských klášterů a souvisí s předtomistickou teologií. S Akvinského **hymnem** se rozchází svou funkcí, původně se jí modlily řádové sestry před přijímáním. Kunhutina báseň je neobyčejně stylisticky, obsahově i ideově vyspělá a zpracovává dogma o **transsubstanciaci**. Autor byl nucen počestit teologické názvosloví vyhrazené do té doby pouze latině, a tak svou skladbou vytvořil první předpoklady pro zlidovění teologické literatury.

Kunhutina
modlitba

Je s podivem, jak v tomto období, vlastně naráz vykazuje domácí literatura značnou produkci děl psaných v českém jazyku, textů obsahově, jazykově i formálně dokonalých. Vrcholnými skladbami tohoto období, které reprezentují tendenci obsáhnout vyšší i střední stylistickou rovinu, jsou Alexandreida a Dalimilova kronika. V minulosti existovaly dvě teorie, které vysvětlovaly překotný rozvoj literatury v národním jazyce. První vycházela z domněnky, že podobných památek existovalo více, ale nedochovaly se. Druhá, s níž se lze ztotožnit, odvozuje vznik takto vyspělých textů z emancipační potřeby české duchovní a dvorské společnosti, kdy zvláště po příchodu první vlny německé kolonizace v druhé polovině 13. století vzrůstala potřeba vyrovnat se s kulturní úrovní německy mluvících přistěhovalců, stejně jako s reformními vlivy v rámci církve.

Zároveň však nebylo možné jen slepě přebírat vzory, a tak vznikla v rámci staročeské lyriky zcela svébytná díla:

Staročeská
lyrika

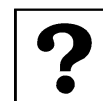
- **Nota od pana Viléma Zajiece**
- **Viz, člověče bohabojný**
- **Vítaj, Bože všemohúci**
- **Vítaj, milý Jezu Kriste**
- **Pláč Panny Marie**
- **Otep myrhy**
- **Smrt, Pravda**
- **Na čest Panně**
- **Den skříšenie Jezu Krista**
- **Stala sie jest věc divná**
- **Od ciesaře nebeského**
- **Zdráva, královno slavnosti**
- **Zdráva, hvězdo mořská**
- **Viz, člověče bohabojný**
- **Ach nastoje na mé hříchy**
- **Otče, Bože všemohúci**
- **Píseň veselé chudiny**
- **Stalat' se jest věc divná**
- **Vstal jest Buoh z mrtvých svú mocí**
- **Mistr Lepič**
- **Kocovník**
- **Stratilat' jsem milého**
- **V Strachotině hájku**

Pro zájemce

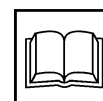
Teze, že starší vrstva staročeské milostné lyriky odráží rané stadium trobadorské poezie, které k nám zprostředkoval austro-bavorský minnesang už v polovině 13. století, (...) je rovněž neudržitelná. Raně dvorský minnesang nemohl Čechy vůbec zasáhnout. (...) Trobadoři okouzlili – od svých současníků v severní Francii a Německu až po Danta a Petrarku – středověkou Evropu svým pojetím milostného citu a ovlivnili evropskou literaturu představami, motivy a formami své poezie; kurtoazní tradice, kterou založili, nabývala však ve svém vývoji různých podob, determinovaných historicky a místně. //Staročeské milostné písně nejsou typologicky ničím méně než „typickou lyrikou trobadorskou“. Nejsou jí předně svými představami a motivy. Láska, o níž zpívali trobadoři, se obracela k vdané ženě, vkládala projev přízně do její svobodné vůle a nalézala výsočnou důstojnost milostného citu v utrpení; „fin amor“ vytváří (...) situaci, „která ponechává muže a ženu v částečné neukojenosti“. Staročeská milostná lyrika ovlivněna kurtoazií mluví většinou o lásce k „pannám i paniem“, zdůrazňuje vzájemnou věrnost milenců a evokuje šťastný, nekomplikovaný, opěťovaný cit. (Lehár, 1990)

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jak a z čeho vznikla středověká duchovní lyrika?
2. Jaké náměty byly běžné?
3. Které písně vznikly v prvotním období, do konce 13. století?
4. Proč na konci tohoto století dochází k rozvoji národního písemnictví?
5. Dokážete významově charakterizovat výše uvedené literární památky?
6. Jaké formální a poetické prvky jste schopni v souvislosti se starší lyrikou vyjmenovat?
7. Co je to kurtoazie a jakou má v české literatuře tradici?
8. Jaké lze ve středověké lyrice nalézt erotické motivy a s jakým dalším dílem středověku je můžete srovnat? Zkuste pátrat v nejbližších dvou následujících stoletích!

Literatura

1. BOK, V. (ed.) *Moravo, Čechy, radujte se! (Němectí a rakouští básníci v Českých zemích za posledních Přemyslovců)*. Praha: Aula, 1998.
2. ČERNÝ, V. *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatury*. Praha: Mladá fronta, 1999.
3. ČERNÝ, V. *Labuť je divný pták*. Praha: Mladá fronta, 1999.
4. JAKOBSON, R. *Spor duše s tělem*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1927.
5. JAKOBSON, R. *Nejstarší české písně duchovní*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1929.
6. JELÍNEK, H. *Starofrancouzské zpěvy milostné i rozmarné*. Praha: S.V.U. Mánes, 1936.
7. LEHÁR, J. *Česká středověká lyrika*. Praha: Vyšehrad, 1990.
8. PROKOP, J., HOLUB, J. *Přátelé, přiléhavý složím vers (Písně okcitánských trubadúrů)*. Praha: Argo, 2001.
9. STANOVSKÁ, S. *Hle, již v mém srdci vstává den (Antologie německé dvorské lyriky 12. – 14. století)*. Praha: Dybbuk, 2009.
10. ŠKARKA, A. *Nejstarší česká duchovní lyrika*. Praha: Orbis, 1949.
11. VILIKOVSKÝ, J. *Písemnictví českého středověku*. Praha: Universum, 1948.
12. VILIKOVSKÝ, J. *Staročeská duchovní lyrika*. Praha: Melantrich, 1940.

2.5 Středověké drama

Pojmy k zapamatování

Vznik a původ středověkého dramatu, základní scény, plankty, zesvětštění dramatu, formální, jazyková a obsahová specifičnost památky.

Pro zájemce

Nelze se vyhnout závěru, že „dramatický instinkt“ Evropana za raného středověku „neodumřel“, jak prohlašovali historikové divadla. Ve skutečnosti našel výraz v ústředním obřadu křesťanské pobožnosti, ve mši. Tak jako je mše posvátné drama zahrnující celé dějiny a naplňující svou strukturou centrální model křesťanského života, z něhož musí všechno křesťanské drama čerpat, celebrování mše obsahuje všechny prvky potřebné ke světskému představení. (O. B. Hardison, Jr., 1965)

Podněty k divadelní tvorbě skutečně vycházely z liturgických obřadů, jimiž byly Vánoce a Velikonoce. Rozvedení problematiky v evropském kulturním kontextu bylo pochopitelně odvozeno z evangelijních textů o Kristově zmrtvýchvstání, především z textů Janova evangelia. Označujeme je jako **Visitatio sepulchri** (Návštěva hrobu). Od nich vzešly nejstarší typy velikonočních her, **Hry tří Marií**. Skládaly se ze tří základních scén: scéna **přihrobní** znázorňuje příchod tří Marií ke Kristovu hrobu, Marie Jakubovy, Marie Magdalské a Marie Salome, aby balzamovaly ukřižované tělo. Hrob naleznou prázdný a s touto zprávou přicházejí k apoštolům, Petru a Janovi, proto scéna **apoštolská**. Ve třetí scéně se Kristus zjevuje Maří Magdaléně v podobě zahradníka, scéna **zahradnická**. Takto byl uzavřen základní kompoziční rámec středověké liturgické slavnosti v její dramatické podobě. Pozdější **interpolace** a doplňky byly fakultativní a vnášely do textů prvky světského divadla.

Velikonoční hry

Podobný výjev známý i z evropských literárních dějin máme dochován v tzv. **svatojiřském officiu** z přelomu dvanáctého a třináctého století pod označením **Ordo ad visitandum sepulchrum**. V následujících obdobích vznikají latinsko-české hry o třech Mariích, jež vykazují značnou odchylku od možných středověkých předloh. S velikonočními oslavami jsou svázány také tzv. **plankty**, nebo též pláče Kristovy matky pod křížem. Svým způsobem přednesu se velmi blíží dramatu.

Svatojiřské officium

Úkol nebo cvičení

Pro pochopení dalších souvislostí a pro pochopení celkové problematiky týkající se středověké literatury tohoto období nezapomeňte vyhledat a objasnit některé důležité pojmy. Jsou součástí sekundární literatury a bylo by těžké se v ní bez základní pojmoslovné a terminologické výbavy orientovat. Vyhledejte a vysvětlete, co znamená:

- antifonář,
- argumenta,
- bonifanti,
- exemplum,
- fraška,
- chalupa,

- interludia,
- ioculator,
- klerik,
- ludus,
- mansionaři,
- mimesis,
- mirákl,
- moralita,
- mysteria,
- officia,
- pastorela,
- pašijová hra,
- processional,
- plankty,
- processional,
- sanktus,
- tropus,
- vagant,
- žakéř.

Je nutné, abychom si uvědomili, že se středověké drama odehrávalo **v kostele**, kde pro tyto Představení v kostelích příležitosti byly stavěny zvláštní kulisy a výprava nebyly, co se vizuálního efektu týče, daleko od působnosti současné americké filmové produkce. Chránový prostor byl vnímán jinak než dnes, uzavíraly se v něm obchody, děti si v chrámu běžně hrály, byla to součást světa, který byl světem církevním.

Teprve se vzrůstem společenské prestiže měst se do popředí zájmu dostával trh ve smyslu **tržiště**, Hry na tržištích náměstí, a když byly do liturgických her vnášeny **světské prvky**, erotické motivy a obscenity, bylo tematicky stále liturgií vymezené drama vykázáno z kostela a dostalo se nejdříve na chránové schodiště, pak na tržiště, čímž byl dovršen vývoj vedoucí k jeho zesvětštění a také k jazykovému obohacení ve smyslu rozvoje lidového národního jazyka. Takových her bylo značné množství a dnes si nedokážeme představit, v kolika variacích a za jakých improvizací byly základní náměty realizovány a v jakém množství byly inovovány na bázi asociativního myšlení, reakcí publika, dobové společenské a politické situace, situačního humoru. Aktéry byli zpravidla studenti a „tuláci“.

Důležitá pasáž textu

Zkratkovité schéma tehdejšího společenského a kulturního života by mohlo vyhlížet asi takto:

- **Střediska kultury** byla: kláštery, chrámy, hrady a města.
- Vrcholnou dobovou politickou i společenskou či kulturní produkci reprezentovali církevní a světští panovníci, což neznamená, že neexistoval silný tvůrčí potenciál negramotných vrstev, který byl ovšem neobyčejně důležitý, společensky dokonce konkuroval oficiálnímu pojetí kultury, jen nebyl písemně zaznamenán.
- Mluvené slovo znamenalo názornost nejen v akustice, mimice, dramatickosti projevu, ale vliv na bezprostřední okolní svět posluchače i aktéra scény.
- Řecká dramatická tradice neodumřela, vzdělančům byla známa, ale pouze jako čtené a memorované texty využívané za účelem výuky latiny ve školách, nikoli k dramatické realizaci.
- **Středověké divadlo** nezná dramatický konflikt v klasickém a dnešním slova smyslu, je ilustrační a zpracovává obecně známé náměty. Vlastně to lze dnes přirovnat k situaci, kdy na jeden muzikál nebo jeden film chodíme desetkrát...

- Rámec tvořil recitací zprostředkovaný prolog a epilog, prostor uvnitř byl živnou půdou pro frašku.

V české literatuře máme dva význačné zlomky písemně dochované hry uváděné pod názvem **Mastičkář**. Jedná se o záznamy běžně provozovaného výstupu navazujícího na původní tři scény dramatu o Mariích, výstupu, který už ovšem neměl oporu v evangelijní předloze.

Pro zájemce

Úryvek ze hry Mastičkář

Rubin:

*Toto ti je, mistře, pivvá puška,
od téť sě počíná vole jako hruška;
najpivvét' bude jako dýně
a potom bude jako skříně.
Toto je, mistře, puška druhá,
od téť zpleskajiú vole tuhá;
cot' ona pivvá neduha zapudí,
a tatot' viece neduha zbudí.
A toto ti jest puška třetie,
pro tuť baby s skřítkem k čertu vzletie.
Toto ti je, mistře, puška čtvrtá,
tať po hříchu jako nebozezem virtá.
A u pátej měl jsem tři svirčky
a pól čtverta komára;
tu je snědla onono baba stará.
Tato ti jest, mistře, mast v Babylóně;
v niejt' je taká drahá vuoně,
ktož jie kúpi, tako tvirdie,
pójde od nie pzdě a pirdě.
A titi ti jest mast tak drahá,
žet' jie nej má Viedně ani Praha.
Činila ju paní mladá,
vše z komárového sádla,
pzdin k niej málo přičinila,
aby birzo nezvětřela.
Tuť mi všickni najlépe chválé,
Pompkni jie tam k sobě dále,
ať jie každý nepokůšie;
tať jedno k milosti slušie!
A tatot', mistře, najlépe vonie;
znamenaj, co je do nie!
Bych jie komu v zuby podal,
že bych to vám viděti dal,
všdy by sě dřéve zatočil,
než by jednu nohú kročil.
A tuto mast činil mnich v chyšce
mnich sedě na jeptišce.*

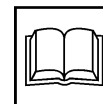
*Ktož jie z vás okusí koli,
vstane jmu jak pól žebračie holi.
A to jest mast nade všě masti,
ale nenieť jie v tejto vlasti.
Tlukút' jiu žáci na školném prazč
leč bud' v teple, leč na mrazě.
Ale nemóž-ti jie žvátí,
jedno oblú v život cpátí.
Ale to z vás každá věz,
žet' pěkné léčí bez peněz.
Pakli nepěkná přide s dary,
tejt' lacniej dadie páry,
bud' od čirta, bud' od chlapa,
i posledniej dadie kvapa.
A pakli je v kteréj nemoci,
Kažte jej přijíti na tři noci,
budet' sdráva jako ryba,
neb tú mastiú nebává chyba.
A jiných mastí máš dosti,
prodávajž jě, ažť někto stepe tvé kosti. – Silete!*

Úkol nebo cvičení

1. Co znamená ono silete? Jaký je smysl scénických poznámek? Vyskytovaly se ve středověkých textech a proč?
2. Řekněte, kde jsou užity vulgarismy a významové paralelismy, které se týkají tělesnosti?
3. Pročtete si celou skladbu a z jazykového hlediska ji charakterizujte, hlavně však vysvětlíte, co jsou makaronismy.
4. Určete přibližnou dataci textu a jeho přibližný původ.
5. Co do obsahu a významu srovnajte skladbu s žákovskou poezií.
6. Dokážete v textu skladby, nikoliv úryvku, nalézt projevy xenofobie, rasismu a šovinismu?
7. Ve dvacátém století byla tato středověká fraška úspěšně dramatinována jedním prvorepublikovým režisérem. Víte, o koho šlo?

Literatura

1. BARTOŠ, J., ČERNÝ, F. *Dějiny českého divadla, díl 1*. Praha: Academia, 1968.
2. BROCKETT, OSCAR, G. *Dějiny divadla*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
3. ČÍSAŘ, J. *Přehled dějin českého divadla. I. Od počátku do roku 1862*. Praha: AMU, 2004.
4. ČERNÝ, V. Staročeský Mastičkář. In *Rozpravy československé akademie věd*. Praha: ČSAV, 1955.
5. HRABÁK, J. *Staročeské drama*. Praha: Československý spisovatel, 1950.
6. MÁCHAL, J. *Staročeské skladby dramatické původu liturgického*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1908.
7. MÁCHAL, J. *Dějiny českého dramatu*. Praha: F. Topič, 1929.
8. NEJEDLÝ, Z. *Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách*. Praha, 1904.
9. PAVIS, J. *Divadelní slovník*. Praha: Divadelní ústav, 2003.
10. PERKNER, S. *Řeč dramatu*. Praha: Horizont, 1987.
11. TRUHLÁŘ, J. O staročeských dramatech velikonočních. In *ČČM*, 1891.
12. VILIKOVSKÝ, J. *Písemnictví českého středověku*. Praha: Universum, 1948.

2.6 Dalimilova kronika a Alexandreida

Pojmy k zapamatování

Alexandreis, předlohy, versologické, jazykové a formální znaky, obsahové zvláštnosti v souvislosti s Dalimilovou kronikou, rysy dvorské kultury a otázka středověkého nacionalismu.

Dalimilova kronika a Alexandreida, stejně jako první veršované legendy tvoří v období počátků rozkvětu české národní literatury sourodý komplex literárních památek. Ve všech případech tak významných děl se o autorech textů můžeme jen něco domnívat, památky jsou **anonymní**. I otázka původu a časového určení doby vzniku je pouze věcí dedukce na podkladě známých reálií, ale všechny tyto skvosty písemné kultury také pojí jedna myšlenková a kulturní linie – **dvorská kultura vrcholného středověku**. Obě památky lze označit za **dvorský román**, resp. **hrdinský epos**. Dalimilova kronika je **první českou veršovanou kronikou**.

Dalimilova
kronika a
Alexandreida

2.6.1 Alexandreida

Alexandreida má své předlohy a literární tradici evropských rozměrů. Alexandreidy vznikaly ve Francii, Německu, Anglii, Rusku. **Genealogie** těchto památek je do značné míry zřejmá. Česká Alexandreida je rozsáhlá epická skladba z přelomu třináctého a čtrnáctého století, dochovala se jako torzo v několika zlomcích, celkem zhruba dvě pětiny textu z předpokládaných osmi a půl tisíce veršů. Je psána pravidelným osmislabičným veršem (výjimečně se objevuje odchylka, verš má sedm či devět slabik), tzv. **oktosylabem**.

Alexandreida

Ve srovnání se soudobou literární produkcí je verš vyspělejší, prokazuje značnou rytmickou rovnováhu a je syntakticky vymezen, tzn., že se syntaktické celky kryjí s celky veršovými. Autor prokazuje nejen básnické nadání, ale i dobrou znalost starého českého jazyka, stylisticky je na výši a je schopen orientovat se v soudobé rytířské terminologii, kterou do značné míry převádí z němčiny do češtiny.

Výrazným poetickým prvkem skladby jsou **gnómické verše, gnóma**. Autor vtěsnil bohatou látku alexandrovského příběhu do desíti zpěvů a každý zpěv rozdělil na několik podzpěvů. Všechnu pozornost soustředil na osobu Alexandra Velikého, který mu byl vzorem bojovníka a ideálem rytíře. Navíc jsou mu zachovány lidské rysy vedoucí k autoritě a oblibě. Alexandreida nebyla prezentována mechanicky, ale je účelně a záměrně komponována, autor si byl vědom techniky a metody třídění látky, změny dějového tempa, má smysl pro gradaci a perfektně ovládá rytmus řeči. Pauzy dodávají dílu na dramatickosti, zároveň vytvářejí prostor pro zamyšlení, na živosti a autenticitě nabývá vyprávění právě tam, kde skladatel plynule přechází z vyprávění v třetí osobě v přímou řeč a nebo monolog mění v dialog.

Pro zájemce

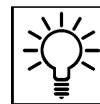
Úryvek z Alexandreidy:

*Poslúchaj mne tuto sada,
toť jest mojě prvnie rada:*

*Jměj dvůr svůj po kněžské vnadě,
své šlechtice jměj v své radě;
chovaj se obojetníkóv,
hospodnie čsti proradníkóv!
Ti toho jsú obyčeje:
oko se jich vešdy směje,
jazyk mají vřůž meč v sobě,
jenž seče straně na obě.
Z chlapieho řáda nikoli
jednoho v čest nevoli;
nebo chlap, když jest povýšen,
nesnadně bude utišen.
Zlé kolo najviece skřípá,
malý had najviece sípá
a chlápě najviece chlípá.
Aspis slóve hádek jeden,
ten jest tak velmi nezbeden,
jakž nedbá ijedněch kúzel,
hlavu stáhne jako uzal;
když kto kúzly chce jej jieti,
nemóže ničse prospěti;
jedno ucho v zemi stulí
a druhé chvostem zatulí.
A takéž chlap, když bude vyšší,
Dobře slyšě, však neslyší.
Kteříž potok voden bude,
ten se vždy viece zabude
než která hluboká řeka,
ježto širocě vytieká.
Takéž chlap, když obohatic,
když sedí, daní neplatě,
dobře znav, však nepozná tě.
Avšak ktož jmá dobré nrawy,
ktoliž jest své viery pravý,
nebo ač i pokolenie
některý sbožného nenie:
však jsú dóstojni čstnosti,
když dbajú o múdrosti;
neb najvěčšie šlechta tu je,
kdež smysl nrawy okrašluje.
Šlechtný ščep bývá z pláni,
když se starý peň oplaní:
tak z chuzších bývajú páni.
Když sbožie neb smysla nenie,
v šlechtě bude porušenie.*

Úkol nebo cvičení

1. Nalezněte a označte gnómičké verše a vysvětlete jejich funkci.
2. Poskytněte výklad celého úryvku.
3. Na základě četby díla určete místa, kde dochází k aktualizaci tématu vzhledem k soudobým politickým a společenským poměrům.
4. Charakterizujte jazyk, verš, styl a poetiku díla.
5. Vyprávějte příběh Alexandra Velikého. Kdy žil atd.?

2.6.2 Dalimilova kronika

Dalimilova kronika je první česky psaná kronika formou epické básně a její rozsah je obdivuhodný, přes 4500 veršů. Je psána bezrozměrným veršem o 5-17 slabikách. Rým je sdružený, veršové schéma jednoduché. Důsledné členění skladby na dvojverší a **gramatický paralelismus** veršů vedly autora ke **gramatickým rýmům**, proto se také převážně rýmují slova stejné gramatické kategorie.

První česky psaná kronika

Jazyk kroniky se velice podobá mluvenému jazyku, někdy je užitá přímá řeč, jednoduchá, mnohdy primitivní spojení, což znamenalo mimo jiné i odstup od kultivované latiny. Autor využil lidových rčení, přirovnání, úsloví, bajek, a to hlavně při zakončení konkrétních epizod. Velmi často **etymologizuje** a některé jeho příběhy jsou blízké **exemplu**.

Historické události a příběhy zobrazuje přímo, bez jinotajů, dějových vsuvek a básnických obrátů. Tak si zajistil přízeň soudobého publika, jež pramenila i ze soudobé společenské situace, politický spor v období před zvolením Jana Lucemburského českým králem. Proto se zde objevuje jednoznačné nacionální cítění.

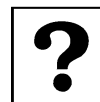
Pro zájemce

Úryvek z Dalimilovy kroniky:

*Ale ot zlého nečstnoho obyčeje sě přijeti,
to jest: ztratě čstné jmě, zlé jmieti.
A pro zlý příklad na svůj jazyk juž ničs netbajú
a za čest kostky jhrajú.
Tehdy sě jechu bez popruhov kláti
a panny jim za dary počěchu chrústov sláti.
Jechu sě cuzím paniem sežiti.
Toho bieše viece, ale mrzí mě mluviti.*

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaký je verš Dalimilovy kroniky?
2. Co víme o autorovi a kdy a za jakých společenských okolností kronika vznikla?
3. Co jsou to exempla a co je etymologizace?
4. Jaké projevy nacionalismu naleznete?
5. Jak je vnímán ideál českého panovníka ve srovnání s Alexandreidou?
6. Kdy byl nalezen poslední známý rukopis Dalimilovy kroniky?
7. Nalezněte a přibližte další významné památky z prvních desetiletí 14. století.

Literatura

1. HAVRÁNEK, B., DAŇHELKA, J. *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. Praha: ČSAV, 1958.
2. LEHÁR, J. *Nejstarší česká epika*. Praha: Vyšehrad, 1983.
3. URBÁNEK, R. *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: ČSAV, 1958.
4. VÁŽNÝ V., PRAŽÁK, A. *Staročeská Alexandreida*. Praha: Národní klenotnice, 1949.
5. VRBOVÁ, H. *Kronika tak řečeného Dalimila*. Praha: Paseka. 2005.

Závěr

V této studijní opoře jsem poskytl ve stručnosti návod a inspiraci pro studium nejstarších období dějin českého písemnictví. Jsem si vědom toho, že se jedná, byť bychom se sebevíc snažili, o schematický náčrt, ovšem pro potřeby tohoto výukového programu se jeví jako nutný a dostačující. Pamatujte, že vše záleží na vlastní čtenářské zkušenosti a vypracování vyznačených tematických okruhů, které se nestávají jen vašim privátním majetkem (zkušenost z četby vám nikdo nevezme), ale můžete si výsledky své práce vzájemně sdělovat, vyměňovat a problémy konzultovat.

Z rozvrhu studia, jak jsem jej poskytl na počátku, je patrné, že jsem vám nabídl pomoc pouze při řešení otázek týkajících se první části, čili **Starší česká literatura I.** V budoucnosti by se vám mohlo dostat i studijní opory dalších částí, tedy **Starší česká literatura II.-V.** První část celku, jak je vám dostupná, využijte tudíž i jako vzor pro práci na dalších vymezených tematických okruzích, které zde zpracovány nebyly a které přesto musíte zvládnout, abyste naplnili celý studijní program.

Je velmi důležité, abyste se neomezili jen na zde uvedenou literaturu, edice a zdroje, ale, jak už jsem vás nabádal, rozšiřovali svoje vědomosti podle příruček, které jsem vám nabídl a jsou vám k dispozici. Cesta za literární památkou vždy začíná **heuristikou** a ta vás nutně přivede do **knihovny**. Pokud tam nezajdete sami, ztratíte možnost „být v knihovně“, což je zkušenost nedocenitelná, inspirující a v mnohých dobách běžným smrtelníkům dokonce odpíraná. Najděte si dobrou knihovnu, dobrého knihovníka a **dobré dílo**. Úspěch je jedna věc, získání **duchovního bohatství** druhá.

Přeji hodně štěstí.

Igor Fic